

УДК 159.9:392.3

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСНОВ БАТЬКІВСТВА

Лелюх-Степанчук О.О., викладач
кафедри практичної психології

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті здійснено аналіз існуючих теоретичних підходів до феномену батьківства. Подано результати термінологічного аналізу поняття «батьківство», розглянуто його компоненти та у підсумку сформульовано складові цього поняття.

Ключові слова: *батьківство, ціннісні орієнтації, батьківські установки, батьківські позиції, батьківська відповідальність, стиль сімейного виховання.*

В статті проведено аналіз існуючих теоретичних підходів до феномену родительства. Представлені результати термінологічного аналізу поняття «родительство», розглянуто його компоненти та в итоге сформульовані складові цього поняття.

Ключевые слова: *родительство, ценностные ориентации, родительские установки, родительские позиции, родительская ответственность, стиль семейного воспитания.*

Lelyuh-Stepanchuk O.O. PATERNITY FOUNDATIONS PSYCHOLOGICAL ASPECTS

The article analyses existing theoretical approaches of paternity foundations phenomenon. The terminological analysis of the notion "paternity" is presented, as well as paternity components are considered. The conclusion formulates paternity components.

Key words: *parenting, values, parental setup parental position, parental responsibility, style of family education.*

Стрімкі зміни, які відбуваються в сучасному світі, не можуть не впливати на життя пересічних жінок і чоловіків. З одного боку, вимоги часу диктують необхідність відходу від стереотипу, за яким жінка – домогосподиня та берегиня, а чоловік – здобувач та захисник, а з іншого боку – в суспільстві продовжують домінувати норми сімейних стосунків, за якими будь-які зміни вважаються порушенням традицій і навіть норм моралі.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зазначеної проблематики обумовлюється тим, що висока якість життя, суб'єктивне благополуччя особистості, щастя людини неможливо без самореалізації її в сімейній сфері життєдіяльності, передумовою якої є вироблення адекватних та реалістичних життєвих завдань, пов'язаних зі шлюбом та сім'єю. Одним з них є завдання реалізуватися як батько чи мати.

Поява дитини в сім'ї є серйозним випробуванням для людей, але їм необхідно навчитися жити з урахуванням того, що вони відповідальні за життя і благополуччя маленької людини, яка на початку життя повністю від них залежить. Саме з цієї причини важливо, щоб подружжя, яке ухвалило рішення про народження дитини, було до цього готове.

Практично кожна людина стає батьком або матір'ю, і якість виховання, сімейної взаємодії залежить від стану батьківства.

З появою дитини в родині чоловік і жінка свідомо або несвідомо здобувають нову соціальну роль – батьків. Прийняття батьківської ролі відбувається раз і назавжди. Біологічна здатність бути батьком або матір'ю не завжди збігається із психологічною готовністю до батьківства. Готовність до батьківства, усвідомлення себе батьками і способи реалізації батьківства в парі зі своїм чоловіком/дружиною формуються під впливом різних факторів.

Сучасна українська молодь має орієнтири, які все більше відходять від орієнтирів на створення сім'ї, заплановане народження та усвідомлене виховання дітей. Отримання освіти, професійні та кар'єрні досягнення, соціальна незалежність, самостійно досягнуте соціальне становище – ось на що в першу чергу орієнтується сучасна молодь, не приділяючи своїй ролі майбутніх батьків належної уваги. Як наслідок, вступаючи до шлюбу та народжуючи дитину, молодь виявляється не готовою до виконання своєї нової соціальної ролі, виявляється неспроможною створити належні умови для повноцінного розвитку своєї дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Батьківство відіграє значну роль у житті кожної особистості. Протягом всього життя батьки залишаються значимою фігурою для індивіда. Батьківство включає феномени материнства й батьківства, але не зводиться до їхньої простої сукупності. Однак

аналіз сучасної наукової літератури свідчить про те, що при відносно активній розробці окремих проблем материнства (А.Я. Варга, Г.Г. Філіппова) [4, с. 13] батьківство є практично невивченим (І.С. Кон, В.О. Сухомлинський) [13, с. 68]. Також необхідно відзначити й стосовно батьківства в цілому те, що у психології немає чіткого визначення цього поняття, немає обґрунтування цього феномена із психологічної точки зору, за винятком дослідження етнографічного аспекту батьківства (І.С. Кон) [6, с. 364], а отже, формування усвідомленого батьківства як психологічної проблеми залишається досить новою для нашого суспільства.

У наукових джерелах проблемам сімейного виховання і усвідомленого батьківства як складової всебічного виховання приділяли увагу переважно з погляду педагогіки (А.С. Макаренко, О.В. Духнович, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський та ін.); становлення та розвитку сім'ї (І.В. Бестужев-Лада, Д. Варга, І.В. Гребенніков, Г.О. Гурко, М.О. Гусак, С.В. Жигалін та ін.); готовності молоді до сімейного життя (В.І. Захарченко, С.Ю. Мещерякова, І.Б. Мачуська та ін.); феномену батьківства (О.К. Антонов, В.С. Бойко, Т.В. Говорун, В.Т. Борисов, І.Г. Степанов, А.С. Співаковська, А.Я. Сухарев, Л.Б. Шнейдер та ін.).

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує, що поняття «батьківство» не є однозначним. Поняття в науковій літературі практично не визначене, не дивлячись на активне використання цього терміну, і трактується різними вченими по-різному.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в поглибленні розуміння психологічних аспектів батьківства.

Сім'я та батьківство – це два феномени суспільного життя, що спонукають людину до побудови особистісних взаємин, зменшенню психологічної дистанції між подружньою парою, посиленню почуттів довіри та розвитку стосунків прихильності [2, с. 40].

Існує багато думок щодо визначення цього терміну, але ми керуємося визначеннями Р.В. Овчарової та О.В. Безпалько.

Виклад основного матеріалу дослідження. За Р.В. Овчаровою, батьківство – це соціально-психологічний феномен, що являє собою сукупність знань, уявлень та переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства [8, с. 52].

За визначенням О.В. Безпалько, батьківство – процес забезпечення батьками необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей [3, с. 43].

В педагогічному словнику наводиться таке визначення поняття «батьківство». Це кровне споріднення батьків їх дитиною, яке визначається на основі документів про шлюб і свідоцтва про народження дитини та на добровільному визнанні себе батьками дитини, яка народилася поза шлюбом [11, с. 39].

Батьківство – базове життєве призначення, важливий стан і значна соціально-психологічна функція кожної людини.

Усвідомлене батьківство включає в себе такі *компоненти*, як ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності); батьківські установки і очікування; батьківське ставлення; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківська відповідальність; стиль сімейного виховання [9, с. 10].

Розглянемо кожний з перелічених компонентів.

Ціннісні орієнтації, настанови, моральні норми, цільові уявлення про шлюб та сім'ю визначають функціонально-рольові очікування партнерів. Узгодженість функціонально-рольових очікувань, демократичність, гнучкість, готовність до виконання тих чи інших сімейних функцій і ролей сприяє успішній взаємодії в майбутній сім'ї, оскільки повнота та злагода сімейного життя багато в чому залежить від того, наскільки шлюбні партнери можуть виконати всі функції, які покладені на сім'ю [10, с. 44].

Батьківські установки і очікування. Батьківські установки – це певний погляд на свою роль батька або матері. В першу чергу, це репродуктивна складова установки. По-друге, це установка на спілкування з дитиною, підтримку дитини і ставлення до дитини. Батьківські очікування тісно пов'язані з батьківськими установками. Це припускає право чекати визнання іншими їх ролевої позиції батьків і відповідне ставлення до них. Також можна сказати про певні очікування батьків від дитини. Можна виділити три рівні презентації установок і очікувань: «ми – батьки»; «ми – батьки нашої дитини»; «це – наша дитина».

Оскільки поняття «батьківство» включає двох осіб: матір та батька, то усвідомлення себе батьками, прийняття батьківської ролі передбачає наявність установок і очікувань не тільки відносно до дитини, але і відносно до чоловіка і дружини. Ухвалення рішення про народження дитини припускає осмислення довіри відносно до свого шлюбного партнера [9, с. 89].

Досліджуючи феномен батьківства, ми маємо справу з поняттям батьківства та материнства, які обумовлені статеворольовою диференціацією.

В розумінні феномена батьківства поєднуються два його компоненти: материнство і батьківство, в яких звичайно підкреслюються біологічні та соціальні зв'язки між подружжям і дітьми, включаючи народження і виховання дітей, залучення їх до культурних та духовно-етичних цінностей суспільства [1, с. 12]. Взаємозв'язки між батьками й дітьми також включають психологічний вимір: психологічну підтримку, фасилітацію психічного та особистісного розвитку, надання психологічної допомоги тощо. Традиційно мати ідеалізується; вважається, що материнський інстинкт є вродженим, що він робить жінку більш терплячою, емпатійною, розуміючою та неодмінно допомагає їй інтуїтивно відчувати, що необхідно дитині. Батько ж часто уявляється як відсторонена від цієї діади людина, котра лише відвертає увагу матері на себе та без її допомоги не може зрозуміти потреб дитини.

Однак життя інколи демонструє ситуації, які свідчать, що батько не тільки здатний з успіхом виконувати «материнські» функції, але й іноді краще за жінку відчуває і задовольняє фізіологічні та психологічні потреби дитини, отримуючи від цього справжнє задоволення.

Отже, детермінуючими факторами формування і становлення чоловіка як батька є почуття відповідальності та емоційної прихильності до своєї дитини, а батьківство як психологічний феномен можна визначити як інтегральну сукупність соціальних та індивідуальних характеристик особистості, найважливішими з яких є комплексність і соціальна детермінованість [1, с. 318].

Соціальними детермінантами розвитку чоловіка як батька є стереотипи батьківства, що існують в соціумі. Вони, розподіляючи функції між батьком і матір'ю, істотно впливають на характеристики сімейної взаємодії як з дитиною, так і з дружиною (через батьківські настановлення); на емоційний зв'язок з дитиною, що описує не тільки емоційне ставлення до неї, в тому числі й під час вагітності дружини, але й оцінку соціального оточення чоловіка, його ставлення до свого батька та на екзистенціальну оцінку власного життя, яка визначається через ціннісно-смісловне ставлення до дитини, екзистенціальні переживання й оцінку власного життя, часто обумовлюючи процес самоздійснення чоловіка як батька [1, с. 39]. Таким чином, батьківські установки і очікування означають стосунки в родині, як між чоловіком і дружиною, так і між дітьми та батьками.

Батьківські почуття. Батьківські почуття емоційно насичують батьківські стосунки. Вони специфічні, і, перш за все, це прояв-

ляється в тому, що турбота батьків необхідна для підтримки самого життя дитини. А для маленької дитини потреба в батьківській любові є взагалі життєво необхідною. Зміст, наповненість батьківських почуттів є суперечливими і амбівалентними.

Окрім батьківської любові, значною мірою виявляється справжній сенс такого почуття, як любов. Так вважається тому, що характеристика цього почуття виражається в безкорисливості. Батьки люблять дитину не за щось, а всупереч усьому. Дитина повинна думати «Я улюблена, тому що це Я» [5, с. 32].

Батьківська любов є складною структурною організацією, і, як і всі батьківські почуття, її можна розглядати в трьох аспектах:

- когнітивний – це знання і уявлення про необхідність батьківської любові, про ідеальний і реальний образ батьківства і дитини;

- емоційний – це вся гамма почуттів домінуючого емоційного фону, який супроводжує оцінку образу дитини, свого партнера і себе як одного з батьків;

- поведінковий – це батьківське ставлення, батьківські позиції, прояв почуттів в різних ситуаціях спілкування в родині.

Батьківські позиції – це ще один компонент усвідомленого батьківства. А.В. Співаковська дає таке визначення цьому терміну: «реальна спрямованість, в основі якої лежить свідомо або несвідомо оцінка дитини, що виражається в способах і формах взаємодії з нею» [14, с. 112].

Тобто батьківські позиції виражаються у взаємодії з дитиною і є з'єднанням усвідомлених і неусвідомлених мотивів. Батьківська спрямованість – це внутрішнє прагнення діяти певним чином, те, що диктує наш погляд на поведінку. Спрямованість складають ідеали, інтереси, ціннісні орієнтації. Вона багатоаспектна: на себе, на ситуацію, на суспільство тощо. Деякі батьки дуже себе жаліють, хочуть самостверджуватися за рахунок дитини; іноді батьки примушують дитину робити те, чого їй не хочеться; іноді основна увага приділяється тому, яке враження дитина справляє на оточуючих людей. Зрозуміло, що всі наведені вище типи спрямованості не є оптимальними.

Батьківська відповідальність є лише однією зі сторін відповідальності в цілому як спрямованості особистості: відповідальність перед соціумом і перед своєю совістю.

Відповідальність належить до найбільш складних понять в психології особистості і соціальної психології. Як правило, автори, кажучи про відповідальність, розглядають її соціальний аспект. К. Муздибаєв визна-

чає соціальну відповідальність як схильність особистості дотримуватися в своїй поведінці загальноприйнятих в даному суспільстві соціальних норм, виконувати ролеві обов'язки і її готовність дати звіт своїх дій. Важливою сферою прояву відповідальності є область сімейно-побутових відносин. Це відповідальність у відносинах між подружжям, відповідальність батьків за виховання дітей, відповідальність дітей за долі старезних батьків [8, с. 21].

Педагогічні знання і уміння. Батьки повинні бути психологічно і педагогічно освічені, тобто батькам для виконання батьківських функцій необхідні психологічні і педагогічні знання.

Саме педагогіка пов'язує проблеми вибору форм і шляхів, методів і способів ефективного впливу на дитину. Батьки повинні не просто впливати на дитину в конкретних ситуаціях, а вибудовувати цілісну, логічно виправдану виховну систему. Тому по-перше, дуже важливо знати, які умови і чинники впливають на виховну систему. По-друге, корисно ознайомитися з досвідом виховання в інших родинах. По-третє, необхідно оволодіти технікою застосування виховних прийомів [7, с. 68].

Стиль сімейного виховання – останній компонент структури усвідомленого батьківства.

Стиль взаємодії батьків і дитини є найбільш очевидним, доступним для зовнішнього спостереження. Він є своєрідним поєднанням всіх інших структурних компонентів усвідомленого батьківства. Стиль сімейного виховання через свою очевидність є дуже важливим передусім для дитини, оскільки він детермінує батьківську роль і в цілому впливає на її особистісне становлення і розвиток [12, с. 216].

Дослідники дитячо-батьківських відносин дотримуються різних підходів до аналізу стилів сімейного виховання. Традиційно в психологічній літературі виділяють такі стилі сімейного виховання: авторитарний, демократичний і ліберальний. Р. Крайг пропонує класифікацію стилів сімейного виховання, виділених на основі двох параметрів: контролю і теплоти [9, с. 13].

Також слід зазначити, що батьківство охоплює три *складові*, а саме: когнітивну (знання), емоційну (почуття, погляди, судження) та поведінкову (уміння, навички, дії), охарактеризуємо їх.

Когнітивна складова містить уявлення про різні способи і форми взаємодії з дитиною, знання і уявлення про цільові аспекти цих взаємин, а також переконання в пріоритетності тих напрямів взаємодії з дитиною, які реалізують батьки.

Емоційна складова включає оцінки та судження про різні типи батьківського ставлення, а також домінуючий емоційний фон, що супроводжує поведінкові прояви батьківського ставлення.

Поведінкова складова являє собою форми і способи підтримки контакту з дитиною, форми контролю, виховання взаємовідносинами шляхом визначення дистанції спілкування [9, с. 28].

Висновки з проведеного дослідження. Аналізуючи психологічну літературу, що присвячена питанням батьківства серед молоді, можна констатувати, що батьківство – це не просто певний етап в житті людини, що включає в себе певні настанови і очікування, почуття, відносини і позиції, відповідальність, а й складна діяльність, яка вимагає певних теоретичних знань про те, якими методами слід діяти, щоб досягти виховних цілей. Також потрібно мати і відповідні знання, адже виховання дитини в сім'ї може бути успішним лише в одному випадку: якщо батьки вміють творчо використовувати наявні у них знання і вміння, тобто якщо батьківство стає для них творчістю.

На стадії розвинутої форми батьківство включає в себе такі компоненти: батьківські цінності, установки й очікування, батьківські ставлення, батьківські почуття, батьківські позиції, батьківську відповідальність та стилі сімейного виховання.

Необхідність подальшого розвитку в Україні інституту сім'ї висуває якісно нові вимоги до підготовки підростаючого покоління, до батьківства та до сімейного життя і до проведення досліджень, що дають нові науково обґрунтовані дані, що стосуються підвищення рівня підготовленості молодих сімей до появи дитини. Поліпшення знань молодого покоління про соціально-психологічні процеси, що відбуваються при народженні дитини, є однією з форм зміцнення майбутньої родини. Підготовка молодих сімей до появи дитини та до усвідомленого батьківства – одне з важливих завдань соціально-економічного розвитку нашої країни, тому що родина відіграє велику роль у зміцненні здоров'я і вихованні підростаючого покоління, забезпеченні економічного і соціального прогресу, у поліпшенні демографічного положення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Т.В. Психология семьи : [учеб. пособие] / Т.В. Андреева. – СПб. : Речь, 2007. – 384 с.
2. Бевз Г.М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри : [монографія] / Г.М. Бевз. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 352 с.

3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка у схемах і таблицях : [навч. посіб.] /О.В. Безпалько – К. : Логос, 2003. – 62 с.
4. Варга Д. Радость родительских забот / Д. Варга. – М. :Пр., 1983. – 198 с.
5. Винникот Д. В. Разговор с родителями / Д. В. Винникот. – М. : Независимая фирма «Класс», 2007. – 96 с.
6. Кон И.С. Сексуальная культура в России: клубничка на березке / И.С. Кон. – М., 1997. – 300 с.
7. Кравець В.І. Психолого-педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя / В.І. Кравець. – Тернопіль : «Богдан», 1997. – 180 с.
8. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / за заг. ред. Г.М. Лактіонової. – К. : Держсоцслужба, Християнський дитячий фонд, 2006.–96 с.
9. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства / Р.В. Овчарова.– М. : Институт Психотерапии, 2003.– 319 с.
10. Обозов Н.Н. Факторы устойчивости брака / Н.Н. Обозов, А.Н. Обозова // Семья и личность (психолого-педагогические, социологические и медико-биологические проблемы). – М., 1981. – С.44–49.
11. Педагогічний словник для молодих батьків. – К. : ДЦССМ, 2002. – 348с.
12. Підготовка молоді до сімейного життя : [зб. теорет. та метод. матеріалів для працівників соц. служб для молоді] / заг. ред. З.Г. Зайцева. – К. : УДЦССМ, 1999. – (Цикл «Молода сім'я»; Вип. 4). – 56 с.
13. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. Школа, 1976–1978. – 678с.
14. Технология социальной работы: [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / под ред. И.Г. Зайнышева. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 240 с.